

DE ONDERSTROOM

Benjamin Myers

De onderstroom

Vertaald door Anneke Bok

Met dank aan Claudia de Poorter

Nieuw Amsterdam

Voor Adelle

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectsubsidie
van het Nederlands Letterenfonds

Deze uitgave is mede tot stand gekomen met een subsidie
van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel *The Offing*.

Bloomsbury Publishing, Londen

© 2019 Benjamin Myers

© 2021 Nederlandse vertaling Anneke Bok /

Uitgeverij Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Citaat uit *Hamlet*, W. Shakespeare in hoofdstuk VII:

vertaling L.A.J. Burgersdijk

Citaat uit de Koran in hoofdstuk IX: vertaling drs. Jeroen Rietberg

Omslagontwerp Bloomsbury

Omslagillustratie: Poster van Robin Hood's Bay uit de jaren vijftig,
ontworpen voor de British Railways om treinreizen naar de kust van

Yorkshire te promoten. © Frank Sherwin / SSPL / Getty Images

Omslagbewerking Nico Richter

Foto auteur © Kevin McGonell

NUR 302

ISBN 978 90 468 2820 5

www.nieuwamsterdam.nl

Weg van huis en haard ben ik ontheemd,
Mis groene velden, 't vertrouwde licht;
De zomer die hier nadert is me vreemd,
Vrijwel onherkenbaar haar gezicht.

– ‘Ontworteld’, John Clare

Waar is de tijd gebleven?

Elke dag voor de spiegel stel ik me dezelfde vraag, maar het antwoord ontglipt me altijd. Ik zie alleen een vreemde die terugstaart.

Dan slof ik dus maar naar de keuken, waar ik mijn thee roer, mijn havermout oplepel en mijn mantra mompel – je zult nooit meer zo jong zijn als op dit moment –, maar die klinkt nu hol. Ik kan de tijd noch mezelf voor de gek houden. Ik zal altijd zo oud zijn als nu op dit moment, en dan nog ouder.

De verf op de vloer is afgesleten door het slepen van mijn voeten, die pijnlijk zijn na een miljoen kilometer lopen, de houten planken zijn inmiddels kromgetrokken als de romp van een aangespoeld galjoen, en ook het grasland is verwilderd nu de dagen verglijden en de seizoenen slinken. Een paar zomers hier, lange, donkere winters daar; voorspoed, beruchtheid, ziekte, een beetje liefde, nog een beetje geluk, en plotseling kijk je door het verkeerde eind van de telescoop.

Alles doet pijn tegenwoordig, niet alleen mijn voeten. Mijn benen, mijn handen, mijn ogen. Aan een leven lang gehamer op toetsenborden heb ik een kloppende pijn in mijn polsen en vingers overgehouden. Er zit een voort-

durend zeurende pijn in mijn nek, en ik verbaas me over het bescheiden wonder dat mijn lichaam het zo lang heeft volgehouden. Het voelt soms alsof mijn gestel bij elkaar wordt gehouden door herinneringen en hoop, alsof die de spierbanden en pezen zijn. De geest is een stoffig museum.

Ooit was ik echter een jongeman, heel jong en groen, en telkens wanneer ik eraan terugdenk, herleeft dat gevoel.

Ik wist toen nog niet wat taal vermocht. Ik begreep nog niet wat de macht en de kracht van woorden was. De complexe magie van taal was me even wezensvreemd als het veranderde land dat ik die zomer om me heen zag. Er groeit nu iets verraderlijks in me waarvan de wortels diep zijn verankerd. Ranken ervan reiken om zich heen en willen zich ergens aan vastklampen. Ik ben een passieve gastheer. Aangezien ik te moe ben om me ertegen te verzetten, accepteer ik het maar; ik leun achterover en vraag me alleen af waar de tijd is gebleven. En ik wacht.

Mijn bureau is oud en de stoel kraakt. Twee keer heb ik de verbindingen laten herstellen en de bekleding laten vervangen. Heel af en toe hoest de oude houtkachel rook de kamer in, en de goot is dichtgegroeid met mos. In een van de ramen zit een barst, en binnenkort moet ik op zoek naar iemand die het dak kan repareren. Er moet van alles gedaan worden aan het huis, maar ik ben daar nu te oud voor; het huis en de inboedel zullen me overleven. De oude tekstverwerker doet het echter nog. Er zit nog leven in ons allebei en er is stroom, en zolang die twee er zijn, heb ik iets te delen.

Nu ik hier bij het open raam zit, met een glissando van vogelzang op het allerzachtste briesje dat ook de geur van een laatste naderende zomer aanvoert, houd ik vast aan poëzie zoals ik vasthoud aan het leven.

I

De baai spreidde zich voor me uit, een groot glaciaal bekken dat honderdduizenden jaren geleden werd uitgesleten door krakend ijs en sijpelend water.

Ik kwam aanlopen vanaf de noordkant, waar de glooiende, paars ontluikende heidevelden als een reusachtig semi-amfitheater de boerderijen en gehuchten omsloot, en daarachter strekten de akkers zich uit, helemaal tot aan een opalen zee met een inham waarboven dicht op elkaar gedrongen huizen balanceerden. Tussen de huizen en het water een smalle reep glinsterend zand. Een bronzen baan.

Boven het afnemende getij stonden de huizen onvervaard op een brokkelige klifwand van losse aarde en vochtige klei, die langzaam erodeerde door het verstuivende zilte water en de kolkende zeevlam. De huizen deden denken aan gestrande zeelieden die schipbreuk hadden geleden door de stormen van eeuwen. De tijd zelf knibbelde aan deze kuststrook en gaf het eiland opnieuw vorm in een periode van onzekerheid.

Ik dacht na over hoe de zee diende als herinnering aan de eindigheid van vaste materie, en dat de enige echte grenzen niet de loopgraven, schuilkelders en controleposten waren, maar die tussen rotsen en zee en lucht.

Daar laste ik een pauze in om mijn veldfles te vullen met

water uit een bron langs de weg dat in een stenen trog stroomde, met het gevoel alsof ik een schilderij was binnengelopen. De zon was een schel stralende schijf boven een lazuurkleurig landschap, en ik begreep, misschien voor het eerst, waardoor mensen een penseel ter hand namen of een gedicht schreven: de impuls om een gevoel te vatten dat je in vervoering bracht, het hier-en-nu-gevoel dat werd opgeroepen door een vergezicht dat even adembenemend als onverwacht was. Kunst was een poging om de amber van het moment te behouden.

Het verse water gleed als een zijden koord door mijn keel, bood mijn maag even verkoeling en vormde daar een poeltje. Water smaakt nooit heerlijker dan vers opgeweld uit de grond en gedronken uit metaal; dat lijkt de smaak op de een of andere manier tot leven te brengen, of het nu uit een kroes, een soeplepel of de kraan is.

Ik nam nog een paar slokken, maakte toen een kommetje van mijn handen en hield ze onder de straal, een poeltje in het roze van mijn handpalmen, en kletste het water over mijn voorhoofd, gezicht en nek. Ik vulde mijn veldfles en vervolgde mijn weg.

Er had een oorlog gewoed, en hoewel het conflict voorbij was, raasde die nog voort in de mannen en vrouwen die hem mee naar huis hadden genomen.

De oorlog leefde voort in hun ogen en hing zwaar om hun schouders, als een van bloed doordrenkte mantel. Hij bloeide ook in hun hart, een zwarte bloem die daar was opgekomen en nooit meer kon worden verdelgd. De herinneringen konden niet anders dan blijvend giftig zijn, daarvoor waren de zaden te toxisch, te diep gezaaid.

Een oorlog duurt voort nog lang nadat de gevechten zijn gestaakt, en de wereld voelde dan alsof ze doorzeefd was. Voor mij was ze gewond en vergruizeld, een oord dat alle zin was ontnomen door de machthebbers. Alles was aan gruzelententementen, alles was verzengd.

Ik was niet oud genoeg om een held te kunnen zijn geweest, noch jong genoeg om te hebben kunnen ontkomen aan beelden uit het bioscoopjournaal of aan de langgerekte donkere schaduwen die de terugkerende soldaten als lege doodskisten met zich meezeulden. Immers, niemand wint ooit echt een oorlog; sommigen verliezen alleen iets minder dan anderen.

Ik was een kind toen de oorlog uitbrak en een jongeman toen hij ten einde kwam, en in de nasleep van dat conflict was het verlies overal zichtbaar en hing als een grote zware wolk over het eiland, en daar kon niets aan worden veranderd, hoeveel rood-wit-blauwe vlaggetjes er ook waren opgehangen of hoeveel onderscheidingen er ook werden vastgespeld op de snikkende borst van de overlevenden.

Je kunt de geschiedenisboeken niet helemaal geloven: de overwinning van de geallieerden smaakte niet zoet, en de daaropvolgende winters behoorden tot de koudste en ongenaakbaarste. Ook al bekommeren de elementen zich weinig om de krankzinnigheid van de mens, zelfs de maagdelijk witte sneeuw moest nu wel onrein lijken in de ogen van degenen die de eerste filmbeelden van prikkeldraad en kuilen vol lijken hadden gezien.

Gezien door de ogen van de jongeren was het conflict echter een abstractie, een herinnering van een vorige generatie die al aan het verbleken was. Het was immers niet onze oorlog. Die zou niet ons leven bederven voordat het zelfs maar begonnen was.

Integendeel, die had in mij een hang naar avontuur gewekt, een zwerflust die me verder zou voeren dan tot het eind van de straat waar de flagstones zich eindelijk overleverden aan de velden en waar het industriële Noord-Engeland zich uitstreckte onder de eerste warme nevel van een naderend seizoen van groei, om te gaan verkennen wat er voorbij die zinderende luchtspiegeling lag die de horizon veranderde in een golvende oceaan van bloesem dragend groen.

Ik was zestien en vrij, en hongerend. Hongerend naar voedsel, zoals iedereen – de schaarste hield nog vele jaren aan –, maar ik hongerde naar meer dan het louter eetbare. Voor degenen die gezegend waren met de gift van het leven leek het of het huidige moment een prachtige lege karaf was die wachtte tot hij zou worden gevuld met ervaringen. Tijd was nu kostbaarder en het enige wat we in overvloed bezaten, hoewel de oorlog ons had geleerd dat ook tijd een eindige gift was, en het werd als een van de grootste zonden beschouwd om die te verspillen of onverstandig te gebruiken.

Wij, de jongelui, leefden nu voor de mannen, gevallen op vreemde velden, uit de lucht geschoten als korhoenders op de eerste dag van het jachtseizoen, en voor die arme uitgeeerde zielen in de massagraven.

Het leven was er, klaar en erop wachtend om met gretige happen te worden verorberd. Om te worden opgeslokt en doorgeslikt. Mijn zintuigen waren ontwaakt en onverzadigbaar, en ik moest me te goed doen aan het leven, dat was ik verschuldigd aan mezelf en aan al degenen die het leven hadden gelaten terwijl ze om hun moeder schreeuwden of die waren verdronken in een stollende poel van zichzelf.

Ik voelde me vooral aangetrokken tot de natuur; daarin

wilde ik me onderdompelen. Uit boeken wist ik dat het noorden een gevarieerd landschap bood met kaal heuvelland en bossen, heidevelden en rotsen, dalen en valleien, allemaal bevolkt met planten en diersoorten die erop wachtten door mijn grote, gretige ogen te worden aanschouwd.

Thuis had ik de mogelijkheden uitgeput. Ik had nauwgezet al mijn waarnemingen van voorbijvliegende vogels genoteerd, zowel van trek- als van standvogels. Ik had een bescheiden verzameling botjes en schedels aangelegd, zorgvuldig gereinigd en met een borsteltje ontdaan van vlees, die ik bewaarde in een theekist naast de betonnen kolenopslag bij de achterdeur, omdat mijn moeder ze niet in huis wilde hebben. Ik had gevestigd en met fretten gejaagd, ratten gevangen en vallen gezet, en op een keer had ik zelfs met een slecht geweten het ei van een broedende raaf weggehaald uit het nest op een steile rots, maar ik had al gauw een lichamelijke afkeer ontwikkeld bij de gedachte aan dieren die werden gedood als sport, die werden bejaagd voor de sensatie. Het voelde al als een zonde om hun gedragspatroon te verstoren. Als puber had ik veel tijd hoog in bomen doorgebracht, maar ik was hetzelfde uitzicht, dezelfde voorspelbare seizoensveranderingen inmiddels beu geworden. Ik wilde veel meer ervaren van wat er in de wereld gaande was, buiten de grenzen van het mijnwerkersdorp gelegen in de zacht glooiende velden, ergens tussen de stad en de zee. Ik wilde verrast worden. Alleen wanneer ik in mijn eentje in de vrije natuur was, had ik bij benadering iets van mijn ware zelf leren kennen; de rest van de tijd bestond louter uit kabaal op het schoolplein, lessen in het klaslokaal, huiselijke plichten en banaal vermaak.

In het voorjaar was ik ongedurig op weg gegaan met een rugzak die het hoognodige bevatte voor een reis waarvan het enige doel kortstondigheid was: een slaapzak, een deken, een grondzeiltje en een extra stel kleren. Twee kampeerpannetjes, een beker, mijn veldfles, een pennenmes, een vork, een lepel en een bord. Een schepje voor als ik mijn behoefte buiten deed. Geen landkaart.

Ik had ook geen scheermes nodig.

Wel had ik ook een notitieboekje en een pen bij me, een stuk zeep, een tandenborstel en lucifers, en een mondharp die ik van mijn grootvader had gekregen. Hij had me het wijze advies gegeven dat je altijd geld kon verdienen als je een muziekinstrument bespeelde, omdat de Engelsen een natie vormden die inspanning hoger aansloeg dan talent en van mening was dat ‘het proberen’ voldoende was, en hoewel ik dit merkwaardige, gekweld klinkende instrument nog niet onder de knie had gekregen, was ik dat beslist wel van plan. Ik stelde me voor dat ik op de paden en lanen een overvloed aan vrije tijd zou hebben en heel wat avonden zou beleven met een eenzame stilte die vast kon worden opgefleurd met wat muziek, ook al klonk die misschien vals door onbeholpenheid.

De ochtend van mijn vertrek stond mijn moeder erop een voedselpakket in mijn rugzak te proppen, met een paar dikke plakken ham, kaas, appels en een groot plat brood, allemaal gewikkeld in een theedoek. Ze gaf me ook een waslap mee, en ze bezwoer me die minstens één keer per dag te gebruiken, met God als mijn getuige.

De lucht was nog tintelfris toen ik de oude stad verliet en de rivier volgde onder de hoge torens van de reusachtige kathedraal die imposant oprees vanaf zijn natuurlijke hoog-

gelegen plek. Ik liet me leiden door het zacht vliedende water dat ik stroomopwaarts volgde, eerst door een beboste kloof en daarna naar het grote onbekende.

Het grootste deel van mijn jonge jaren had ik tot dusver uit het raam starend doorgebracht in een klaslokaal, verlangend naar een leven daarbuiten, vurig hopen dat de bel op de gang zou rinkelen zodat ik vrijelijk door de velden kon gaan rennen.

En nu, hier, werd ik er eindelijk door omringd; er ontvouwde zich een sprookjesachtig mooi landschap, een bedwelmend jaargetijde in volle bloei, veel welluidende klanken van houtduiven en roffelende spechten, met de geur van kruiskruid, springbalsemien en, voorbij de bomen op de schuin aflopende velden, de bedwelmende, kalmerende muskus van raapzaad.

Algauw zouden er ook boerenzwaluwen en gierzwaluwen te zien zijn die terugkeerden uit Noord-Afrika om hier de zomer door te brengen, in het centrum van de wereld, Noord-Engeland, het groenste land dat ooit heeft bestaan, zo welriekend en weelderig dat het een jongeman naar het hoofd kon stijgen.

Langs de rivieroever groeide daslook, die een scherpe geur verspreidde. Tijdens het lopen plukte ik de stevige blaadjes en kauwde erop, wat een rijke, rauwe smaak op mijn tong achterliet. Bijna als olie.

Ik liet de Wear achter me omdat ik wist dat die me naar het westen zou voeren als ik hem bleef volgen, naar de hooggelegen valleien van Wolsingham, waar de rivier naar verluidt opborrelde uit de grond, weinig meer dan een kleine, klaterende oprisping, en waar je verder niets had dan ge-

huchten met namen als Cowshill en Cornriggs. Daar zou werk niet dik gezaaid zijn.

Nu en dan volgde ik paden of liep langs warme asfaltwegen. Ik kwam verlaten steengroeven tegen, enorme kloven in de aarde, gapend en grillig, als het gat van een pas getrokken kies. Ik zocht me een weg tussen de roestende rails van mijnwagens en de emplacementen van leisteengroeven. Ik kwam langs gesloten gipsfabrieken en braakliggend terrein met kabelspoelen en op hun kant liggende transportkarren, maar zonder andere tekenen van menselijk leven. Als het maar enigszins kon, hield ik het bij bossen en open ruimten, velden en valleien.

Overall waar ik kwam, vond ik werk bij veeboeren en akkerbouwers, voornamelijk als dagloner. En ik deed klussen bij afgelegen huizen, aangezien veel gezinnen een man hadden verloren of die uitgeput, afgetoed en gebroken hadden zien terugkeren terwijl stukjes van hem ontbraken, zoals bij een tweedehands legpuzzel. Maar weinigen waren volledig fit en functionerend teruggekomen om hun leven te kunnen hervatten alsof er niets was veranderd, en hoewel velen nog lichamelijk sterk waren, had hun geest zijn veerkracht verloren.

In die huizen was altijd behoefte aan jonge spierbundels voor de taken die deze mannen – die als kapot speelgoed waren – niet meer aankonden, en bij maar weinig deuren waar ik aanklopte, werd ik weggestuurd. Daarachter trof ik zwijgende overlevenden aan, mannen die voorheen onvoorstelbare dingen hadden gezien. In zekere zin was oorlog een ziekte die alleen kon worden genezen door het verstrijken van de tijd, maar veel mensen werden er tot het eind van hun leven zwaar door beproefd.

Ik vorderde gestaag tot waar Durham Cumbria ontmoette, en Cumbria een hand kon geven aan Noord-Yorkshire, waar het winnen van lood nog altijd tot de plaatselijke industrieën behoorde en waar verder het hele jaar door schapen werden gehouden op door de wind geteisterde hellingen van de hooggelegen heidevelden – de wollige beesten werden in de zomer bijeengedreven en geschoren en in de lange, talmende winters uitgegraven uit sneeuwhoppen. Het was een ander landschap dan dat waaraan ik gewend was – het was ook gehouwen en gelittekend, maar op de een of andere manier aangenamer. Het nieuwe van het onbekende was bedwelmend. Het klonk hier zelfs anders; de verlaten weidsheid van de heidevelden was een fluisterstille ruimte, vrij van het gegalm en gekletter van de kolenmijnen. Een streek overladen met mythen. Het was spannend.

Op een van die boerderijen kustte ik een zwijgzaam meisje dat Theresa heette en naar anijs smaakte en met haar nieuwsgierige, suikerige tong mijn mond een volle tien seconden verkende voordat ze zich omdraaide en zonder een woord wegrende, en hoewel ze me had verkend met een krachtadigheid die aan agressie grensde en haar desinteresse even abrupt was, zodat ik voor hetzelfde geld een voorbijkomende ezel had kunnen zijn, was ik me er wel van bewust dat ik een kleine mijlpaal in mijn leven had bereikt. Thuis zou natuurlijk geen mens me ooit hebben geloofd, aangezien het in de kleedkamer bij gym toch al gonsde van de sterke verhalen over gekuste meisjes die we nooit hadden gezien. Dit soort dingen gebeurden altijd alleen maar elders, zonder getuigen. En nu was ik echt in het rijk van elders, bevrijd van de ketenen van vertrouwdheid van mensen en omgeving.

De aarde in de Dales was niet vruchtbaar en de huizen

stonden te ver uit elkaar, daarom koerste ik naar het zuiden, houthakkend en hoedend, bijeendrijvend en opjagend, kappend en bikkend. Een dag hier, een dag daar. Ik volgde de zon en rustte wanneer het tijd was om te rusten. Eindelijk was ik nu eens niet de slaaf van het zware tikken van de klok in het klaslokaal, waarvan de wijzers op bepaalde dagen met kwelend trage vergenoegdheid leken voort te bewegen en een enkele keer zelfs helemaal leken stil te staan; dan leek het gekluisterde moment een eeuwigheid te duren, terwijl mijn klasgenoten overal om me heen zich onbewust waren van deze samenzwering om ons voorgoed gevangen en opgesloten te houden. Ik werd nu mijn eigen meester, en bij elke hoek die ik omsloeg, glipte ik iets verder uit mijn adolescentie huid.

Wanneer ik door uitputting werd overvallen, zocht ik een slaappleats in een reeds lang verlaten stal of schuur of caravan en menigmaal sliep ik de slaap der doden dicht tegen haagwanden van braamstruik en hulst, misschien geplaat in middeleeuwse tijden, drie meter hoog en even ondoordringbaar als de rollen prikkeldraad in Bergen-Belsen.

Andere avonden, wanneer de lucht onbewolkt was en de boeren een droge periode voorspelden, zocht ik een open veld op, fabriceerde een tent van het zeil dat ik meehad en viel in slaap met de gloed van een dovend vuur op mijn maanbeschenen gezicht, met een matrasje van geplet gras onder mijn rug, en werd soms stijf en dikwijls tot op het bot doorweekt wakker, zodat ik de waardeloze voorspellingen van de boeren vervloekte.

Eten werd me gegeven. Ik leefde voornamelijk op eieren, aardappelen en appels van het vorige najaar, en soms kreeg

ik melk voor mijn veldfles of een paar verse kluitjes boter, gewikkeld in een linnen lapje, en misschien het kontje van een brood dat zo droog was dat ze hem in de steenfabriek hadden kunnen opstoken als een briket. Ik kreeg ook groenten. Het was de tijd voor spinazie en snijbiet. Een enkele keer kreeg ik een raap, waarvan ik stukjes afsneed en rauw opat, maar ik was er niet dol op. Vlees was schaars. Op een keer kreeg ik een pot honing, en ik ontdekte dat ik daar vrijwel alles in kon dopen. Zelfs een aan mijn vork geprikt blokje raap werd een eetbare delicatessen als ik mijn ogen sloot en doorkauwde tot het bittere middendeel.

Toen de afstand tot alles wat ik ooit had gekend groter werd, kreeg ik een licht gevoel vanbinnen. Het beklemd gevoel dat me in het laatste schooljaar buikpijn had bezorgd verminderde, en dat bracht me geestelijke helderheid. Voor het eerst was ik uit de schaduw van de knarsende, knerpemde schachtoren en weg van het donkergrauwe stof dat op windstille, heldere dagen overal leek neer te dalen en dat door kloppen moest worden verwijderd uit beddenlakens en ander linnengoed dat te drogen hing aan de waslijnen die dwars over de achtersteegjes waren gespannen. Nu kon ik diep ademen en ik voelde een veerkracht in mijn stap die me, wanneer het in de ochtend opklaarde, kon doen geloven dat ik dagen achtereen kon doorlopen zonder te rusten. Ik voelde ook dat mijn botten, gewrichten, spieren en geest samenwerkten in een volmaakte symbiose, als de onderdelen van een goed geoliede machine, met als brandstof weinig meer dan jeugdigheid en net voldoende voedsel.

Sinds ik kon luisteren had de onvermijdelijkheid van een levenslange loopbaan daar beneden in de dompige duisternis

op de loer gelegen als een geestverschijning die rondwaarde in mijn onderbewustzijn en die zijn schaduw over alles had geworpen. Aanvankelijk had die gedachte me alleen maar beangstigd, maar de laatste tijd stond het idee me zo tegen dat er koppige tweespalt in me was ontstaan.

Bij mijn ouders was het idee nooit opgekomen dat ik ook iets anders zou kunnen gaan doen dan in de mijn werken. Er waren jongens met wie ik was opgegroeid die al een jaar of twee, drie steenkool hakten, maar voor iemand die zo dol was op de frisse buitenlucht en alleen-zijn was de verwachting dat ik in mijn vaders voetsporen zou treden, net zoals hij zelf had gedaan, nu precies de reden dat ik hier over de Engelse weggetjes liep. Het was een daad van bevrijding en rebellie, maar toch waren de banden met de gemeenschap nog zo hecht dat ik me afvroeg of het misschien niet meer dan een kortstondig respijt was, een eerste en laatste uitspatting voor het afschrikwekkende vooruitzicht de handen serieus uit de mouwen te moeten steken. Ik moest op zijn minst een poging doen een andere wereld te zien voordat de steenkool – of erger nog: een oorlog – me helemaal zou opslokken.

Om me heen openbaarde de lente zich. Die weken, waarin het warmer werd, ontmoette ik onderweg nogal wat bijzondere types: vagebonden, treilvissers en rondreizende ambachtslieden. Daar waren ketellappers bij, ook wel pannenkoeters genoemd, die hun geld verdienden met het oplappen van potten en pannen, mannen die wilgen knotten en de tenen konden vlechten, en handelaren en opkopers. Ik heb een keer een kampvuur gedeeld met een gezin van zeven mensen dat er elke avond in slaagde zich in een woonwagen te wurmen die werd getrokken door een zachtmoedige, oude boerenknol.